

Tehnološki i politički elemenat u odnosu pretpostavljeni — potčinjeni

Predmet ovog razmatranja biće odnos pretpostavljeni — potčinjeni. Taj odnos je tipičan za vojnu organizaciju, ali se isto tako ispoljava, sa izvesnim modifikacijama, i u drugim društvenim organizacijama — državnim, političkim, privrednim. Pretpostavljeni i potčinjeni, rukovodilac i onaj kojim se rukovodi, upravljač i onaj kojim se upravlja — sve su to različiti pojmovni izrazi za praktične ljudske odnose kojima je zajednička suština određena vrsta i mera subordinacije. U spoljnoj formi tog odnosa postoje ustaljeni elementi, kao što su autoritet i potčinjavanje, naređivanje i izvršavanje, odgovornost i disciplina pod pretnjom sankcije. Isto tako, u njegovoj unutrašnjoj strukturi razlikuju se tehnološki i politički elemenat. S tim u vezi, postavljaju se sledeća pitanja: (1) čime je uslovljen odnos pretpostavljeni — potčinjeni; (2) kako se on ispoljavao u prošlosti; (3) koje su karakteristike i tendencije njegovog razvoja u našoj armiji?

U pristupu naznačenim pitanjima marksistička teorija pruža svestran metodološki oslonac, ali ne u smislu obrasca koji osigurava gotove odgovore, već u pravcu istraživanja protivrečnosti koje nastaju uzajamnim delovanjem tehničko-tehnoloških i političko-društvenih uslova na odnos pretpostavljeni — potčinjeni i na način aktuelnog razrešavanja tih protivrečnosti.

Tehnička podela rada navodi na pretpostavku da ona sama, po svojim unutrašnjim svojstvima, reprodukuje odnos pretpostavljeni — potčinjeni kao odnos subordinacije. O tome je dalekovido pisao En-

gels u članku »O autoritetu«. On je tačno predvideo da će autoritet, sa jedne strane, i potčinjavanje, sa druge, biti obavezni nezavisno od socijalne organizacije, usled materijalnih uslova u kojima se vrši proizvodnja i promet. U primerima koje je naveo naročito je naglasio »tiraniju« automatskog mehanizma velike fabrike, »gospodujuću volju« na železnici i »apsolutni autoritet« na brodu.¹ Promene koje su se u tom pogledu dogodile u našem vremenu ogledaju se u neslućeno brzom razvoju tehnike i tehnologije koji je doneo nova sredstva i postupke, nove energetske izvore i materijale. Praktična primena modernih tehnologija umnožila je specijalnosti, zvanja i stepene rukovođenja, podstičući stvaranje aparata stručnjaka bez kojih je nemoguće donošenje racionalnih odluka. Ukratko, razgranavanjem tehničke podele rada i u upravnoj srazmeri s tim jačao je tehnološki diktat na osnovu kriterijuma znanja i nauke. To važi za modernu industriju, i pogotovo, za modernu vojnu organizaciju.

Tehnološki diktat podrazumeva strogu hijerarhiju autoriteta i potčinjavanja po kriterijumu stručnosti. Ovo potčinjavanje čoveka tehnološkom diktatu ima racionalno opravdanje. U to nas uverava paradoksalna činjenica da, recimo, pilot na avionu koji leti nadzvučnom brzinom više veruje instrumentima na komandnoj tabli nego svojim čulima. Ako se ma u čemu zanemari propisani tehnološki postupak, nepovoljne posledice nastupiće, sa svom izvesnošću, kao kazna. Različite havarije, saobraćajni udesi i požari, u šta nas uverava statistika, nastaju pretežno zbog nepoštovanja tehnoloških uslovnosti, dakle, zbog grešaka ljudi bilo zato što nisu valjano obučeni, bilo zato što su nedisciplinovani. Ukratko, potčinjavanje tehnološkom diktatu, sa odgovarajućom strukturom odnosa subordinacije, nužan je uslov materijalnog napretka. Najrazvijenije zemlje, bez obzira na socijalno uređenje, pokazuju u tom pogledu najveću sličnost, a i druge zemlje, srazmerno svom opštem razvitku, ulaze na isti kolosek. Društvo je rečeno, različiti socijalni sistemi neizbežno ostavljaju prostor tehnološkom diktatu, iako nastoje da održe određeni oblik društveno-ekonomskih i političkih odnosa.

Odnos pretpostavljeni — potčinjeni izraz je i klasne podele i klasne borbe u društvu, koja uzima politički oblik. Razmatrajući elemente politike, Gramaši je naveo kao prvi od tih elemenata — podelu na upravljače i one kojima upravlja, i na toj osnovnoj činjenici se, po njegovom mišljenju, zasniva celokupna politička nauka i veština. I obzirom na to on je smatrao da se takva podela može objasniti tek

¹ Marks, Engels, Lenjin, *O birokratiji i birokratizmu*, NIP »Dnevnik«, Novi Sad 1974, str. 95—98.

sa stanovišta da li želimo da uvek bude upravljača i onih kojima upravlja, ili hoćemo da stvorimo uslove u kojima iščezava nužnost takve podele.² Aktuelnost tog pitanja dobija na značaju u savremenosti u meri u kojoj etatizam postaje zajednički imenitelj društvenih odnosa u posve različitim društveno-ekonomskim sistemima. Plima etatizma ima, svakako, koren u klasnoj borbi koja se najoštrije izražava u suprotnostima između kapitalizma i socijalizma kao svetskih procesa. Ali, ona se u društvenoj praksi javlja u vrlo raznolikim formama, uključujući i hegemonističke tendencije pojedinih socijalističkih zemalja i zaoštavanje suprotnosti između birokratije i radništva u njihovom okviru. Ako, dakle, moderni tehnološki razvoj reprodukuje i učvršćuje odnos pretpostavljeni — potčinjeni nezavisno od socijalne organizacije, isto se to može reći i za etatizam u svetskim razmerama.

Ovo opšte razmatranje odnosa pretpostavljeni-potčinjeni nije se moglo izostaviti. Najpre zbog obaveze da se naznači pristup problemu, a onda i zato da se istakne potreba konkretne analize tehnološkog i političkog elementa u tom odnosu, koji se u svakom zasebnom slučaju ukrštaju u složen i osoben splet protivrečnosti. U prilog tome može se navesti činjenica da je u sličnim tehnološkim uslovima mogućna različita mera ljudskosti u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni, i da je u različitim tehnološkim uslovima mogućna slična politička dominacija. Tako ćemo u zemlji koja iznad svega veliča individualne slobode naići na idolatriju kastinskog osećanja vojnog kadra i tiranske, nepokolebljive i čvrste pesnice kao sredstva za disciplinovanje pojedinaca koji ne uviđaju da je disciplina jedini način organizovanog života svake zajednice.³ Slično tome, ima primera da se i u socijalističkoj perspektivi veliča stav prema kome čovek treba da bude točkić ili šraf u društvenom i vojnom mehanizmu. U oba slučaja od čoveka se zahteva manje da misli a više da se pokorava.

U stvari, politika presudno utiče na karakter odnosa pretpostavljeni-potčinjeni u vojnoj organizaciji. Ona određuje politički cilj rata, interese bezbednosti, karakter vojne organizacije i smernice njene svekoličke izgradnje. Tehnologija ne daje i ne može da da odgovore na ta pitanja, već na to *kako* se postavljeni ciljevi mogu najefikasnije ostvariti. Ovo i ovakvo razgraničenje politike i tehnologije ne isključuje, naravno, prekoračivanje nadležnosti sa obe strane, koje se najreljefnije očituje u ratovima, bilo da se političkom snagom želi nadoknaditi tehnološka slabost, bilo da se politička slabost hoće na-

² Antonio Gramši, *Problemi revolucije*, BIGZ, Beograd 1973, str. 55.

³ S. Rajt Mils, *Elita vlasti*, »Kultura«, Beograd 1964, str. 255—256.

doknaditi tehnološkom snagom. Ali, baš zbog toga što se to dešava u praksi, zadatak je teorije da otkloni iluzije i unese jasnoću.

Iz tog ugla moguće je posmatrati odnos pretpostavljeni-potčinjeni u našoj armiji, imajući na umu njegovu funkciju u sistemu rukovođenja i komandovanja na svim nivoima. Spoljna forma tog odnosa u našoj armiji je kao i u drugih armija. Na to je uticala tehničko-tehnološka modernizacija, koja, na izvestan način, postavlja svuda istovrsne zahteve.

Permanentni proces tehničko-tehnološke modernizacije doneo je krupne promene u obrazovnoj i kvalifikacionoj strukturi starešinskog kadra. Pre svega, povećan je broj inženjersko-tehničkih specijalista raznih profila. Tradicionalnim specijalnostima u rodovima i službama pridružile su se nove u vezi sa raketnim, elektronskim i protivielektronskim, informacionim i NHB sredstvima i dejstvima. Uporedo s tim povećan je broj specijalista u službama nabavki, finansijskoj, pravnoj, sanitetskoj, administrativnoj, u obrazovnim i naučnoistraživačkim ustanovama. Umnožavanje specijalističkih struka unelo je nove momente u ustaljenu strukturu rukovođenja i komandovanja i postavilo nove probleme koji se tiču odnosa pretpostavljeni-potčinjeni.

Objektivno, najteži je problem teorijske i praktične prirode: kako integrisati brojne specijalnosti? Filozofska dilema — da li je bolje znati mnogo o jednoj stvari ili po malo o mnogima — veoma je izražena u savremenim uslovima. Koliko su se uvećavali zahtevi za sticanjem specijalističkih znanja i veština, toliko je rasla i potreba za njihovim integrisanjem na osnovu poznavanja celine vojne organizacije. Jer, temeljitost u uskoj specijalnosti ima svoje ograničenje u jednostranosti; a, opet, svestrano poznavanje vojne organizacije, ili njenih složenih delova, ograničeno je u pogledu temeljitosti. Praktično rešavanje problema te vrste u komandama, jedinicama i ustanovama istaklo je u prvi plan kriterijum znanja i stručnosti kao podlogu autoriteta pretpostavljenog i uvažavanja potčinjenog. Moderna ratna tehnika i moderne tehnologije ogromno su ubrzale ratna dejstva, a to znači i protok informacija, i njihovu analizu u proces odlučivanja. Ekonomisanje vremenom postalo je bitno merilo efikasnosti. Drukčije rečeno, zahtev savremenosti je da se radi — brzo i tačno. Može biti da se promena koja je u tom pogledu izvršena u našoj armiji najplastičnije ogleda u pomeranju vrednosnog akcenta sa naloga »snađi se, druže« na imperativ — »ovladaj tehnikom i metodologijom«. U skladu s tim improvizacija je ustupila mesto strogosti tehnološkog postupka, ocena odoka egzaktnom merenju. Umesto

utisaka i refleksija traže se precizne analize i argumentovani stavovi, usmerena rasprava preteže nad svaštarskim razgovorom. Više se ceni organizovan rad nego ekstenzivan rad i više se uvažava starešina koji izvršava zadatke u radnom vremenu nego onaj koji to postiže preko-vremenim naprezanjem. Razume se, vojnostručno znanje uopšte, i tehničko-tehnološko u njegovom okviru, oduvek je bilo važan elemenat autoriteta u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni. Profesionalizam u vojnom pozivu potvrđuje tu činjenicu sa svom očiglednošću. Međutim, savremeni razvoj nauke i tehnologije usmerio je i vojni profesionalizam na znatno širi krug disciplina, što je uveliko skratilo put od naučne ideje do njene primene. Usmerenost, ili, što je drugi izraz za to, specijalizacija uslov je ogromnog ubrzanja koje se slikovito može predstaviti kao let avionom u poređenju sa kretanjem zaprežnim kolima. U vezi s tim, Napoleonova formula prema kojoj je osnovna odlika vojskovođe i generala njegovog doba kvadrat uma (»Da se postane dobar general... treba imati ne samo veliki talenat već i velika znanja«) i karaktera (ili hrabrosti, budući da je rat »oblast samih opasnosti«) dakle, ta formula i danas umnogome važi za svakog starešinu, pa i za vojnika.

Prema našem iskustvu, važnost znanja i stručnosti delimično su bili ograničeni važnošću ratnih zasluga, stažom u službi, političkim iskustvom i hijerarhijskom stratifikacijom na toj osnovi. Tu protivrečnost nije bilo moguće izbeći, ali ni prevedeti. Ona je prevaziđena sistematskim povećavanjem zahteva za vojnostručnim i specijalističkim usavršavanjem, u skladu sa stepenom tehničko-tehnološke modernizacije Armije. Ukoliko je u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni dolazilo do konflikata usled nedovoljnog stručnog znanja na bilo kojoj strani, oni su razrešavani u korist stručnosti. U tehničkim vidovima, rodovima i službama takav trend je bio najizrazitiji, kako u pogledu podizanja opšteg nivoa stručnosti i specijalizacije, tako i u pogledu bržeg uzdizanja mlađih starešina na komandne i rukovodeće dužnosti. Pojedinačnih odstupanja je, dakako, bilo i još ih ima. Može biti da se ona vide kao pod uveličavajućim staklom baš zato što protivreče opštem trendu. Tako, na primer, ako jedna ustanova s dugom tradicijom ne uzdiže na rukovodeći položaj starešinu iz svoje sredine i struke, onda je to zanemarivanje kriterijuma znanja i stručnosti. Slično tome, ako se pojedine starešine prihvataju rukovodećeg položaja iz karijerističkih pobuda, a ne raspolažu neophodnim znanjem, stručnošću, iskustvom, za određeno rukovodeće mesto, to je takođe odstupanje od zahteva savremenosti. U oba slučaja starešina ne poseduje bitan elemenat autoriteta, pa je samim tim izvor verovatnog konflikta sa sebi potčinjenima. Starešina koji ne podupire svoj

autoritet znanjem prinuđen je da ga održava preteranom strogošću ili popustljivošću, a u odnosu prema potčinjenima biće više naklonjen onom koji se ističe poslušnošću nego onom koji prednjači znanjem i stvaralačkom snagom.

Međutim, uvažavanje stručnog i specijalističkog znanja, kao neizbežna posledica modernizacije, ima i svoje naličje. Velik broj specijalnosti u jedinicama i ustanovama prevazilazi formacijsku strukturu štaba i kolegijalnog organa, pa time i ustaljenu hijerarhiju autoriteta i potčinjavanja. Ova pojava ogleda se u stvaranju stalnih ili *ad hoc* komisija i radnih grupa, koje istražuju pojedine specifične i kompleksne probleme i predlažu odgovarajuća rešenja. Koliko god je to potrebno, isto toliko ono unosi nove momente u pogledu kompetentnosti i odgovornosti. Ova tela su svakako kompetentna što se tiče stručnih i specijalističkih analiza, ali odgovornost za donete odluke i za uspeh ili neuspeh u praktičnoj akciji nosi nadležni starešina, komanda ili uprava. Pošto su kompetentnost i odgovornost unekoliko razdvojene na različite subjekte, u tom razmaku je mogućnost nesporazuma. U slučaju neuspeha, ne vidi se jasno da li je on nastao kao posledica lošeg predloga komisije ili radne grupe, ili zbog nerazumevanja nadležnog organa. Osim toga, može se pribegavati veoma često radu u komisijama i radnim grupama, pa i onda kada za to nema stvarne potrebe, jer to umnogome olakšava posao nadležnom organu. Time se, praktično, utire put i menadžerskoj praksi. Naposletku, rad u komisijama i radnim grupama, iako je podstaknut nesumnjivom potrebom za integrisanjem stručnih i specijalističkih znanja i sposobnosti, može unekoliko remetiti funkcionalni rad, budući da zbog rada u tim telima starešine ne obavljaju svoje funkcionalne dužnosti. To, obično, dovodi do dodatnih nesporazuma između pretpostavljenog i potčinjenog, pogotovo kada se kriterijum izbora i vrednovanje izabranog starešine sa više instance ne podudara sa vrednovanjem njegovog neposredno pretpostavljenog.

Problemi ove vrste ne mogu se sasvim izbeći, mada je očividno da su oni češći u pojedinim ustanovama, a da su u jedinicama mnogo manje izraženi. Recept za njihovo rešavanje nije u linearnom sužavanju rada u komisijama i radnim grupama, a ni u njegovom nekontrollisanom širenju. U svakom slučaju, pre nego što se obrazuje komisija ili radna grupa umesno je sa svom kritičnošću pretesti pitanje — da li je to bezuslovno potrebno.

Odnos pretpostavljeni-potčinjeni, u procesu permanentne modernizacije Armije, podlozan je, kao što je rečeno, tehnološkom diktatu. Ali, ako bi se reducirao samo na njega, to bi se s razlogom

moglo nazvati tehnološkim prekoračenjem. Jer, na taj odnos utiču autohtonom snagom politički, društveni, moralni i psihološki činioci. Ako, dakle, tehnološki diktat deluje nezavisno od socijalne organizacije, time se delovanje socijalne organizacije ne isključuje.

Odnos pretpostavljeni-potčinjeni u našoj armiji je pod trajnim uticajem tradicija narodnooslobodilačkog rata i vrednosti socijalističkog samoupravljanja. Sumirajući tekovine NOR-a i revolucije, može se reći da smo, pored pobede nad spoljnim neprijateljem i domaćim izdajnicima, stvorili pretpostavke za prevladavanje istorijskih opterećenja kojima smo bili izloženi i kao zajednica i kao individue, i to prevladavanje na horizontu slobode i nezavisnosti, socijalističkog samoupravljanja i bratstva i jedinstva, na osnovama zajedništva i nacionalne ravnopravnosti. Time su i u našoj armiji stvorene pretpostavke za novu društvenu sadržinu odnosa pretpostavljeni-potčinjeni. Iz našeg iskustva pokazalo se mogućnim uvažavati tehničko-tehnološke uslovnosti modernizacije i, uporedo s tim, uvažavati ličnost u duhu suštinskog postulata političkog sistema socijalističkog samoupravljanja prema kome je čovek najveća vrednost. To, naravno, ne znači da se u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni automatski usklađuju tehnološki imperativi i humanistička načela, i da je unapred otklonjen svaki oblik samovolje i nediscipline. I u nas ima rezonovanja i ponašanja prema izreci »veži konja gde ti aga kaže«, a ima i jednostranog držanja do svojih prava dok se obaveze zanemaruju. Pravo pretpostavljenog da naređuje i obaveza potčinjenog da izvršava ono što je naređeno implicira i prekoračenje ovlašćenja i neispunjavanje obaveza. Glavno pitanje koje se pri tom postavlja jeste: kako se rešavaju praktični problemi koje donosi život u Armiji? Tim više što se u viđenju njihovih uzroka i razloga ne može izbeći ljudska subjektivnost. Svako ko je u tom pogledu stekao izvesna iskustva može navesti pojedinačne primere pristrasnog tumačenja i interpretiranja konkretnih okolnosti i spleta uticaja (tehnoloških, političkih, moralnih, psiholoških) zbog kojih je nastupio nesporazum ili sukob. Razume se, u odnosu subordinacije i hijerarhijske slojevitosti, dve subjektivnosti — pretpostavljenog i potčinjenog — ne prolaze isto. Otuđena je od suštinske važnosti način na koji se, u takvim slučajevima, prevladava subjektivnost, dakle, način na koji se ona stavlja u objektivni okvir.

To je problem najopštijeg značaja u čijem se rešavanju reflektuje karakter društveno-političkih odnosa. U vezi s tim, ilustracije radi, čini se opravdanom digresija u oblast književnosti i izvan našeg iskustva. Siže romana »Pobuna na Kejnu« koji je napisao američki

romansijer Herman Vouk, je upravo odnos pretpostavljeni-potčinjeni u čijem okviru se odvija dramatičan sukob. Sociolog Vilijam Vajt analizirao je taj sukob junaka romana iz perspektive odnosa pojedinca prema autoritetu. Ukratko, reč je o komandantu minolovca, koji je nesposoban, slabog karaktera i kukavica, čak psihopata, i koji je svojim pogrešnim komandama vodio u propast brod zahvaćen tajfunom. Njega je smenio odvažan i sposoban prvi oficir, koji je, uz podršku ostalih starešina, izveo brod i posadu iz opasnosti. Njega i njegove drugove-oficire, međutim, izvode na vojni sud. Istina, sud oslobađa prvog oficira, ali epilog se odigrava posle suđenja. Pisac, u stvari, nalazi opravdanje i za takvog komandanta, ističući činjenicu da je on bio aktivan oficir, a da bez aktivnih oficira ne bi bilo delotvornog sistema kojem bi se priključili rezervisti. Štaviše, pisac dopušta i mogućnost da je krivica bila na strani oficira-pobunjenika, budući da su oni na izvestan način potkopavali sistem čije je oličenje komandant. Sociolog Vajt je ovaj svoj utisak proveravao i putem ankete među 16 učenika ispitujući njihov odnos prema glavnom moralnom problemu koji je iskazan u romanu. Svi anketirani učenici, izuzev jednog, držali su stranu komandantu, jer: »Da bismo postigli ma kakav cilj, moramo ostati verni pravilima našeg posebnog društva«, »Smatram da čovek treba da sluša naređenja bez obzira na okolnosti«, »Potčinjeni ne treba da bude kadar da dovodi u pitanje autoritet«, »U moralnom pogledu, međutim, baš ono što je činio Marik (oficir koji je smenio komandanta, primedba V. C.) protivno je zakonu« itd. Prema Vajtovom nalazu, i većina književnih i pozorišnih kritičara u svojim prikazima ima sličan stav, što on tumači, ako smo ga tačno razumeli, time što je sistem prikazan kao nešto što poseduje takvu mistiku da se i očevidno zlo može preobratiti u dobro.⁴

U našoj armiji osigurano je jedinstvo pogleda na odnos pretpostavljeni-potčinjeni i kritički odnos prema postojećoj praksi sa jednog šireg stanovišta, koje uzima u obzir subordinaciju, ali i društveni kontakt u kome se ona ostvaruje. U tom pravcu, pod uticajem socijalističkog samoupravljanja, načinjen je krupan korak ustanovljavanjem starešinskih i vojničkih konferencija, kadrovskih saveta, saveta za unutrašnji red i disciplinu, saveta za bezbednost i samozastitu i vojnog saveta na najvišem stepenu. Isto tako, što nije od manje važnosti, razmatranje odnosa pretpostavljeni-potčinjeni u organizaciji Saveza komunista ne podleže načelima subordinacije već principima demokratskog centralizma. Istina, u praktičnom životu događaju se odstupanja, kada se organizacija Saveza komunista po-

⁴ Vilijam Vajt, *Čovek organizacije*, »Prosveta«, Beograd 1967, str. 335—342.

vodi za komandnom strukturom, ili preuzima njenu nadležnost (kao što se događa i u društvu). Ali, i kada se tako zamene uloge, u stvarnom životu se vojno i političko usmerenje razmišljanja ne gube. Štaviše, oba su, razume se u različitim kombinacijama, svojstvena i pojedincima, pretpostavljenima i potčinjenima. Integrisanje oba usmerenja je i zadatak i problem. Njihova težina i složenost vidi se u krajnostima, bilo da se na osnovu mesta na hijerarhijskoj lestvici opštim interesom prikriva lični («Što se tiče pojedinog birokrate, državni cilj se pretvara u njegov privatni cilj, u poteru za višim činovima, u sticanje karijere») bilo da se lični interes predstavlja kao najopštiji («Ukoliko je čovek više individualist utoliko bolje služi opštem interesu»). A čim postoje ove krajnosti neizbežni su i različiti slučajevi između njih u kojima se, takođe, potvrđuje činjenica da na mišljenje i ponašanje ljudi bitno utiče njihova životna situacija, interesi, vrednosti i potrebe — lični i opšti.

Razmatranje i rešavanje problema u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni, koji su, kao što je rečeno, višestruki, zahtevaju i vojni i politički horizont. Može biti da to ponajbolje ilustruje dvostarešinstvo prilikom stvaranja revolucionarnih i oslobodilačkih armija. Ono se izražava u ravnopravnosti komandanta i političkog komesara i, ne manje, u paralelnim komandama i političkim organima (štabovi i politodeli). Jedinstveno funkcionisanje dvostarešinstva u tim armijama osobena je pojava koja zasluhuje posebno istraživanje, baš kao i razlozi koji uslovljavaju prelaz na jednostarešinstvo, kod koga se ukida institucija političkog komesara, a politički organ inkorporira u strukturu komande. To izlazi iz okvira ovog razmatranja. Međutim, ono što ostaje trajno, to je sadržaj vojnog i političkog elementa u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni, iako se forma menja.

Modernizacija naše armije je modifikovala te elemente, ali nije otklonila potrebu za njihovim razlikovanjem, ocenjivanjem njihovog značaja i odgovarajućim vrednovanjem u konkretnim okolnostima. Trajnost tih elemenata, sama po sebi, postavlja pitanje: koji je od njih važniji? Ipak, ne bi se reklo da tako odsečno postavljeno pitanje navodi na pravi odgovor. Štaviše, pre bi se moglo pretpostaviti da i ono samo proističe iz sklonosti ka jednostranom viđenju i rešenju problema koji je očevidno složen. Ilustracije radi, umesno je razmotriti izvesne primere. Recimo, kada je reč o obliku manevra, načinu dejstva PVO, vatrenom sistemu, elektronskom izviđanju i sličnim pitanjima, odnos pretpostavljeni-potčinjeni determinisan je vojnom linijom, dakle, obimom ovlašćenja i stepenom stručnosti i znanja. Ako je reč o uzajamnom poverenju, uvažavanju ličnosti, mo-

ralnim postupcima i uopšte o pitanjima koja se tiču odnosa među ljudima, i pretpostavljenog i potčinjenog jednako obavezuju politički postulati socijalističkog samoupravljanja koji su ugrađeni i u propise i u život, i njihovo praktično ponašanje u tom pogledu podleže političkoj oceni organizacije Saveza komunista. Prema tome sve starešine, ukoliko su članovi Saveza komunista, a po pravilu jesu, imaju neposrednu političku i moralnu odgovornost za svoj celokupni rad.

S obzirom na iskustva iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističkog samoupravljanja, a imajući na umu promene koje donosi modernizacija, moguće je naznačiti specifičan pogled na tehnološke i političke elemente u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni u našoj armiji. Generalno, može se reći da je rastao značaj oba elementa, ali na osoben način. Ako je tehničko-tehnološka modernizacija Armije učvršćivala autoritet pretpostavljenog na osnovu znanja i stručnosti, opšti porast socijalističke samoupravne političke svesti zbližavao je pretpostavljenog i potčinjenog u odnosima drugarstva. Socijalističko samoupravljanje, po definiciji, otklanja političke motive podele na pretpostavljene i potčinjene, uvodeći sve radne ljude i građane u upravljanje društvenim poslovima. Iako u našoj armiji nema samoupravljanja, iako ono i u društvenom životu s naporom osvaja prostor suprotstavljajući se i etatizmu i liberalizmu, njegov uticaj na odnos pretpostavljeni-potčinjeni u našoj armiji je neosporan. To se naročito ogleda u normativnom uređenju prava i odgovornosti svakog pripadnika Armije, potčinjenog kao i pretpostavljenog, u pogledu kritičnog razmatranja vojne prakse i u pogledu lične inicijative na njenom unapređivanju. Isti smisao ima i integrisanje obrazovanja i vaspitanja, pri čemu su paralelno rasli zahtevi i u stručnom, socijalističkom smislu i što se tiče moralne i društveno-političke svesti. Tako je pretpostavljeni video svoje dužnosti i odgovornosti na širem horizontu — ne samo da se interesuje za izvršavanje programa i zadatka već i da brine o ljudima koji su mu potčinjeni. Slično tome, i potčinjeni je shvatio svoje dužnosti i odgovornosti ne samo po tome šta one znače za njega lično već i za celinu jedinice i Armije. Neposredan izraz jačanja socijalističke samoupravljačke svesti potvrđuje se u tendenciji smanjivanja sankcija i pretnji sankcijom.

U našoj armiji sredstva i metodi političkog i vaspitnog rada, u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni, neosporno su iznad kaznenih mera. I to ne samo po hronološkom redu već i po vrednosti. Najviše je ocenjen onaj starešina koji minimumom represivnih mera postiže maksimum discipline. Taj ideal je najteže ostvariti i utoliko teže ukoliko iz društva dopiru u Armiju ne samo impulsi samoupravlja-

nja već i impulsi etatizma i liberalizma. I kao što je društvo suočeno sa zadatkom da sužava polje etatizma i liberalizma, tako je sa tim zadatkom suočena i Armija. Mera njenog moralno-političkog jedinstva upravo je srazmerna meri humanizma u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni.

U tom humanističkom smislu, Tito je, između ostalog i zato što je sticanjem istorijskih okolnosti objedinjavao najvišu vojnu i političku funkciju, izgradio metod njihovog integrisanja u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni na horizontu socijalističkog samoupravljanja. U marksističkom duhu Tito je razlikovao vojni i politički vid subordinacije, uviđao njihovo preplitanje i predviđao mogućnost jednostrane interpretacije koja proističe i iz same podele rada i socijalizacije. Modernizacija Armije nije mu zasenila suštinsku vrednost odnosa među ljudima i, posebno, odnosa između pretpostavljenog i potčinjenog. Tito je taj odnos video u humanističkoj perspektivi drugarstva, međusobnog poverenja i uvažavanja. Moglo bi se reći da je Tito revolucionarnu viziju novih društvenih odnosa najpre isprobao u partizanskim odredima i Narodnooslobodilačkoj vojsci. Sinonim tih novih društvenih odnosa bilo je drugarstvo između starešina i boraca, koje je podrazumevalo političku, društvenu i nacionalnu ravnopravnost ljudi. U Titovim stavovima o odnosima među ljudima odjekuje humanistički ton kao izraz revolucionarnog uverenja i opredeljenja: »Mi smo komunisti, a komunisti u prvom redu moraju biti humanisti«. ⁵ Pri tom, Tito ne idealizuje čoveka, već ima na umu njegove »pozitivne i negativne osobine«, »vedre i žalosne trenutke«, ukratko, da je »čovjek čitav svijet za sebe«. Titov humanizam oblikovan je u okviru konkretnih društvenih okolnosti ali u istorijskoj perspektivi socijalističke revolucije. Za njega se čovekova individualnost ne može afirmisati izvan društvenosti ali, u isto vreme, društvenost ne potire čovekovu individualnost. Titov humanizam reflektuje se u punoj meri u njegovim stavovima o odnosu pretpostavljeni-potčinjeni. Uz veća ovlašćenja Tito je držao veću odgovornost, strogost je uokvirivao pravičnošću, bezuslovno izvršavanje naređenja podupirao inicijativom i stvaralaštvom. Nasuprot makijavelističkom načelu, prema kome potčinjeni treba u svakom slučaju da se boji pretpostavljenog, a to načelo je manje-više ugrađeno u svaki etatizam, Tito je smatrao uzajamno poverenje i uvažavanje i, iznad svega, poštovanje ljudskog dostojanstva — bitnim činiocem pravilnih međuljudskih odnosa, uključujući i one na relaciji pretpostavljeni-potčinjeni.

⁵ Tito, *Govori i članci*, »Naprijed«, Zagreb 1959, knj. XV, str. 41.

Bezuslovna pretpostavka takvog opredeljenja jeste striktno odbrambena politika naše zemlje čiji je neposredan izraz strategija i koncepcija opštenarodne odbrane. Bez toga ono ne bi bilo moguće. Drukčije rečeno, odbrambeni karakter vojne organizacije unosi otvorenost i iskrenost u odnos pretpostavljeni-potčinjeni, odstranjujući svaku mistifikaciju kao paravan za manipulaciju ljudima. U tom pogledu Tito je afirmisao moralnu nadmoćnost odbrane i u međunarodnom životu i u socijalističkom iskustvu.

Dubok je odjek Titovih humanističkih stavova u odnosu pretpostavljeni-potčinjeni u našoj armiji. Oni su nerazdvojni deo svesti vojnika i starešina i pouzdan oslonac u borbi protiv svakog oblika samovolje, bilo da je ona podstaknuta birokratsko-tehnokratskom bahatošću bilo da je izraz liberalističkog ili anarhoidnog individualizma. Još više od toga, oni su deo odbrambene snage naše armije, koji podstiče njenu mobilnost prema neprijatelju spolja, kad god ispoljava agresivne namere prema našoj zemlji, i prema neprijatelju iznutra, kad god pokušava da dovede u pitanje slobodu i ravnopravnost naših ljudi.